

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН

Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ,
І.М. ДЗЮБА, М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
І.Ф. КУРАС, О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ,
С.І. ПИРОЖКОВ, М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ,
Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ

Члени колегії: В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ,
В.О. ГОРБИК, В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛИСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

2
ТОМ
Г—Д

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2004

ББК 63.3/4УКР/я2
Е64

**ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Е 500100000 – 066
2004

ISBN 966-00-0632-2
ISBN 966-00-0405-2 (т. 2)

© Інститут історії України НАН України, 2004
© Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2004

Основні принципи розміщення статей та деякі особливості подачі інформації в Енциклопедії історії України

1. Статті розміщено за українським алфавітом; російськомовні назви періодичних видань — відповідно до їхнього звучання в українській транскрипції; статті, що мають латиномовні гасла, друкуються наприкінці останнього тому ЕІУ за латинським алфавітом.
2. Великими літерами напівжирним шрифтом з наголосами подаються або повні назви статей, або їхні головні частини; в останньому випадку менш інформативна частина друкується з дотриманням правил вживання великої та малої літер напівжирним шрифтом без наголосів. За гаслом, після коми, напівжирним шрифтом даються: повне (без інверсії) написання назви установи чи видання, а також різні уточнення реєстрового терміна. У круглих дужках зазначаються: загальноживані аббревіатури до гасел, етимологічні довідки до слів, справжні прізвища або навпаки — псевдоніми, дати народження та смерті.
3. Реєстрові назви подані переважно в однині. У множині вони наводяться тоді, коли це відповідає загальноприйнятій практиці.
4. Слово чи словосполучення реєстрової назви скорочується в середині тексту до перших літер.
5. Назви вищих навчальних закладів, як правило, даються за географічною ознакою.
6. У випадках, коли аббревіатура частіше вживана, ніж розгорнута назва, гаслом є аббревіатура.
7. У переважній більшості дати подаються за новим стилем, однак можливі випадки, коли стиль не є визначеним. Там, де вказано старий стиль, його розміщено в дужках.
8. Назви населених пунктів подаються відповідно до адміністративно-територіального поділу, що існував у роки висвітлюваного в статті історичного періоду, а також, у переважній більшості, за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Після означень місто, село і т. д. назви населених пунктів друкуються в називному відмінку.
9. Числа, що означають рік, подаються без слова «рік», при них може не вживатися прийменник у (в).
10. Написання іншомовних імен, прізвищ, країн, географічних об'єктів подано за чинним «Українським правописом».
11. Вживані в статтях і бібліографії скорочення та умовні позначення до карт наведені наприкінці тому.
12. Курсивом у основному тексті статей виділяються терміни, які є гаслами у цій енциклопедії, в бібліографії — прізвища авторів видань.
13. Бібліографію розміщено переважно наприкінці статті шрифтом меншого кеглю, однак можливі випадки, коли бібліографія згадується в основному тексті й друкується шрифтом звичайного кеглю.
14. В об'єднаних під одним гаслом статтях різних авторів під кожною статтею зазначається прізвище її автора.

шевським у Скалі (нині смт *Скала-Подільська*) 26 травня 1896. 1915–17 супроводжувала чоловіка на заслання до Сибірська (нині м. Ульяновськ, РФ), Казані (нині столиця Татарстану, РФ) й *Москви*. На *Всеукраїнському національному конгресі 1917* 21(08) квіт. увійшла до складу *Української Центральної Ради* від просвітніх та ін. орг-цій *Києва* (1917–18). Належала до *Української трудової партії*, від фракції якої брала участь у роботі комісії з розроблення проекту статуту автономії України. 17 трав. 1917 на установчих зборах т-ва «Український національний театр», скликаних для організації цього театру, зокрема вироблення репертуару, увійшла до його президії як скарбник. Стала одним із фундаторів т-ва «Вільний театр» при Троїцькому нар. домі (серп. 1918). Чл. театральної ради «Молодого театру» (1918), чл. «Українофільму» (1918). На поч. 1919 емігрувала разом із родиною в Австрію. Чл. президії «Української національної жіночої ради» (1919–22), обраної на жін. з'їзді в м. *Кам'янець-Подільський* для роботи в міжнар. жін. орг-ціях. 1924 вернулася з родиною до Києва. 1942 — почесний чл. історико-філол. гуртка при кїїв. Домі учених. Написала розвідку «Причинки до історії руської штуки в давній Польщі» (1903). Переклала твори Й.-В.Гете («Страждання молодого Вертера»), А.Доде («Оповідання»), Г.Ібсена («Нора»), Ф.Копле («Час спаги!»), Гі де Мопассана («Перший сніг»), І.Тургенєва («Оповідання»), А.Чехова («Каштанка», «Кінське назвисько»), А.Шніцлера («Останні маски», «Література»).

П. у м. Київ.

С.І. Білокіт.

ГРУШЕВСЬКА (дівоче прізвище — Парфененко) **Ольга Олександрівна** (04.01.1878—18, за ін. даними, 20.05.1961) — історик, літературознавець, бібліотекар. Дружина *О.Грушевського*. Н. в м. Шуя (нині місто Івановської обл., РФ). Закінчила істор. від. Вищих жін. курсів у *Києві* та правничо-історико-літ. курси ім. Раєва в *Санкт-Петербурзі* (1914). Держ. іспити складала при Петрогр. ун-ті. 1914–17 слухала лекції з мовознавства в Петрогр. ун-ті та з бібліотекознавства при б-ці РАН.

Від 1917 проживала в Києві. 1917–18 — постійний секретар К-ту із заснування Укр. ун-ту в Києві (див. *Український державний університет в Києві*), секретар правління, діловод, скарбник, 1918–20 — пом. бібліотекаря цього ун-ту, 1920–25 — бібліотекар Кїїв. вищого ін-ту нар. освіти. 1925–27 — постійний позаштатний співробітник б-ки Історико-філол. від. ВУАН, 1919–27 — позаштатний співробітник, 1927–30 — штатний співробітник Комісії зі складання істор.-геогр. словника укр. земель при ВУАН. Звільнена Комісією з чистки академічного апарату. Від 1931 — бібліотекар у Кїївському хіміко-технологічному ін-ті.

Автор праць із шевченкознавства, історії України 18–19 ст., в т. ч. «З Петербурзьких років Шевченка» (Шевченківський збірник, т. 1. СПб., 1914), «Оксана» (Там само), «З діяльності Куліша в 1850-х роках» (Науковий збірник за рік 1924. К., 1925), «Кїївські суперечки з приводу шинкування» (Науковий збірник за рік 1928. К., 1928), «Гетьманські універсали м. Києва» (Історично-географічний збірник, т. 2. К., 1928) та ін.

Зберегла і 1956 передала архів Грушевських до Центр. держ. архіву України.

П. в м. Київ.

Літ.: *Проценко Л.* Кїївський некрополь: Путівник-довідник. К., 1994; *Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали.* К., 1998.

О.В. Юркова.

ГРУШЕВСЬКИЙ Марко Федорович (07.05(25.04).1865—02.09.1938) — церк. діяч, педагог, етнограф, краєзнавець. Родич *М.Грушевського*. Н. в с. Худоліївка Чигиринського пов. Кїїв. губ. (нині село Чигиринського р-ну Черкас. обл.). Закінчив Черкас. духовне уч-ще і Кїїв. духовну семінарію. У семінарії був чл. патріотично настроєної громади, що ставила за мету відродження укр. православія та захист інтересів укр. народу. По закінченні семінарії (1889) вчителював у церк.-парафіяльній школі с. Худоліївка (1889–90), служив учителем і псаломником у с. Чорнявка (1890–93; Черкас. повіту Кїїв. губ., нині село Черкас. р-ну Чер-

кас. обл.), псаломником в *Андриївській церкві в Києві* (1893–94). Через спроби втілювати в життя громадівські принципи зазнав переслідувань з боку царської влади, тому повернувся на Чигиринщину, де вчителював у селах Мордва (1895–96, нині с. Красносілля) та Головкивка (1896–97, нині обидва села Чигиринського р-ну). 1897 — висвячений на священника, служив у Михайлівській церкві с. *Суботів*. Від 1899 був також законовчителем у місц. міністерському уч-щі.

За роки праці на Чигиринщині зібрав багатий матеріал з історії, фольклористики та етнографії краю. Частину дослідницького доробку опублікував за підтримки *М.Грушевського* у *Львові* та *Києві*. Найбільшою наук. працею Г. було незакінчене дослідження «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу», що 1906–07 вийшло у Львові за редакцією *З.Кузєлі* та стало одним із перших у світі досліджень з етнографії дитинства, було високо оцінене *І.Франком*. Досліджував історію роду Грушевських (згодом матеріали були вилучені НКВС), збирав старожитності для музеїв, зокрема разом із дружиною Марією Іванівною (уродженою Ілліч) зібрав унікальну колекцію нар. вишивок і ляльок (збереглася до нашого часу).

Через доноси деяких представників духовенства був звинувачений в українофільській діяльності й підбурюванні селян проти царської влади. Його справу розглядав кїїв. губернатор, а 1910 Кїїв. духовна консисторія, незважаючи на сел. звернення, перевела Г. на посаду священника до Покровської церкви м-ка Таганча Канів. пов. (нині село Канівського р-ну Черкас. обл.), де одночасно він був затверджений законовчителем місц. 2-класного міністерського уч-ща. Бл. 1916 «за українофільство» на нього було вчинено замах з боку рос. чорносотенних сил (див. «*Чорна сотня*»).

Улітку 1918 із родиною переїхав до Києва. Був чл. *Всеукраїнської православної церковної ради* (ВПЦР), активним учасником руху за автокефалію (див. *Автокефальна церква*) правосл. церкви в Україні. Влітку 1919 увійшов до складу першого українського

О. О. Грушевська.

М. Ф. Грушевський.

М.С. Грушевський.

кліру *Софійського собору*. 1920 був інструктором-організатором ВПЦР, 1922 став єпископом *Української автокефальної православної церкви*. Чл. редколегії час. «Церква і життя», багато уваги приділяв перекладам і виданням укр. мовою богослужбових книг. Унаслідок тиску з боку *Державного політичного управління УСРР* змушений був 1930 припинити церк. діяльність і зректися духовного сану. В останні роки життя працював сторожем в артілі інвалідів, хоча продовжував вести наук. записи (були вилучені під час арешту). 11 червня 1938 заарештований і ув'язнений в *Лук'янівській тюрмі*. Відповідно до постанови Особливої трійки НКВС по Київ. обл. від 9 серп. 1938 був страчений. Посмертно реабілітований 16 трав. 1989. Кенотаф (примогильний пам'ятник, встановлений не на місці поховання небіжчика) Г. встановлено 1997 на київ. Лук'янівському цвинтарі (див. *Лук'янівський некрополь*) на могилі дружини.

Тв.: Дятячи забавки та гри усяки. Зібрани по Чыгырынцныи Кыивской губерни. «Киевская старина», 1904, № 7—8; Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Зібрав Мр. Г., обробив др. Зенон Кузеля. В кн.: Матеріали до українсько-руської етнології, т. 1—2. Львів, 1906—07; Гетьманське гніздо. Урочина і перевози села Суботова, зібрані в рр. 1897—9. Подав Марко Грушевський. Львів, 1912; [Передрук: «Пам'ятки України: історія та культура», 2002, № 2]; 3 життя селян на Чигиринщині. Подав Марко Грушевський. В кн.: Український етнографічний збірник, т. 1. К., 1914; Те саме. «Пам'ятки України: історія та культура», 2002, № 2.

Літ.: Франко І. Рецензія на видання: Грушевський Марко. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Зібрав Мр. Г., обробив Др. Зенон Кузеля. Матеріали до української етнології, т. 8. «ЛНВ», 1907, № 5—12; Левчук В. Суботівські спадки. «Наука і культура. Україна», 1990, вип. 24; Маленька «сага» про рід Грушевських. (Спогади Тамари Марківни Грушевської, примітки М. Кучеренка). «Пам'ятки України: історія та культура», 2002, № 2; Коваль Е.З. Спогади про Марка Федоровича Грушевського. Там само; Кучеренко М. Марко Грушевський: «Не тут і не в ці часи». Там само.

М.О. Кучеренко.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (псевдоніми — М.Заволо-

ка, Михайло Заволока, М.Сергієнко, Хлопець; 29(17).09.1866—24.11.1934) — історик, організатор укр. науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політ., громад. і держ. діяч. Дійсний чл. *Історичного товариства Нестора-літописця* (1890), дійсний чл. *Наукового товариства імені Шевченка* (1893), чл. укр.-рус. пед. т-ва у Львові (1894), чл.-кор. Краківської АН (1895), чл. археогр. комісії Моск. археол. т-ва (1900), чл. *Одеського товариства історії та старожитностей* (1901), дійсний чл. Чеської АН (1914), дійсний чл. ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Чоловік М.Грушевської, син С.Грушевського, брат О.Грушевського, Г.Шамрай (Грушевської).

Н. в м. Холм (нині м. Хелм, Польща). Закінчив 1-шу Тифліську класичну г-зію (1886). За сприяння І.Нечуя-Левицького надрукував перший твір «Бех-аль-Джугур» (1886). Закінчив істор. від-ня історико-філол. ф-ту Київ. ун-ту (1890). Наук. працю розпочав під кер-вом В.Антоновича рефератом «Южнорусские господарские замки в половине XVI века» (1890), написав монографію «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века» (золота медаль, 1890) і після закінчення ун-ту був залишений для подальшої наук. та пед. роботи як професорський стипендіат. У трав. 1894 захистив магістерську дис. на тему «Барское старство. Исторические очерки» і отримав ступінь магістра. За рекомендацією В.Антоновича призначений на посаду ординарного проф. каф-ри «все-світньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львів. ун-ту (1894).

У Львові розпочав активну наук.-орг. діяльність у НТШ. Очолив *Історико-філософську секцію Наукового товариства імені Шевченка*, редагування «*Записок Наукового товариства імені Шевченка*» (1895—1913), створив і очолив Археогр. комісію НТШ (1896—1913), був головою НТШ (1897—1913). Під його кер-вом розроблялися статуту НТШ (1896, 1898, 1901, 1903, 1904), в основу яких були покладені суто наук., а не політ. і культ. завдання, що викликало опозиційні настрої щодо Г. Реорганізуючи

НТШ в академічну установу світ. рівня (створення б-к, музеїв, збирання архів. матеріалу), Г. сприяв переходові укр. науки в *Східній Галичині* від поодиноких індивідуальних істор. пошуків до організованого, колективного й систематичного вивчення історії України. Залучив до співпраці значні наук. сили (І.Франка, В.Гнатюка). До Г. ніхто в Сх. Галичині спеціально не займався підготовкою наук. кадрів укр. нац. істориків. Він першим звернув увагу на цю важливу проблему, створивши власну наук. шк. істориків України (І.Крип'якевич, В.Герасимчук, С.Томашівський, І.Джиджора, М.Кордуба, І.Кревецький, Ом.Терлецький), яка виступала освіт. (підготовка історико-професіоналів) і дослідницьку (вивчення широкого кола проблем історії України) функції. Львів. істор. шк. в своїй діяльності спиралася передусім на історико-філол. секцію НТШ (академічно-наук. базу шк.) та істор. семінар у Львів. ун-ті, що був її творчою лабораторією.

За роки керування Г. НТШ розпочало видавати «*Жерела до історії України-Руси*» (т. 1—2, 1895—97), «Матеріали до історії суспільних і економічних відносин Західної України» (1905), «Розвідки і матеріали до історії України-Руси» (1896—1902), «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1910). Для згуртування літ. сил Г. разом з І.Франком заснував і видавав «*Літературно-науковий вістник*» (Львів, 1898—1905, Київ, 1905—07), був одним з організаторів Укр. видавничої спілки (1899), час. «Український студент» (*Санкт-Петербург*, 1913), газ. «*Рада*» (Київ, 1906) і час. «*Україна*» (Київ, 1907—14), який було проголошено наступником «*Киевской старини*». Добивався від громадськості грошових пожертв на створення УАН і незалежного укр. ун-ту. Організував публічні університетські курси у Львові, відкрив (1904) на власні кошти приватну вчительську семінарію в м. Коломия. Працював у сфері археології. Провів розкопки в с. Комарники (нині село Турківського р-ну Львів. обл.), де було віднайдено бронз. мечі, і в с. Чехи (досліджено поле поховань). Писав щоденник.

Організаційне та науково-технічне забезпечення підготовки Енциклопедії історії України здійснює Центр організаційного та науково-технічного забезпечення підготовки ЕІУ Інституту історії України НАН України:

О.І. Ганжа (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
В.В. Головка (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
О.О. Ковальчук (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
А.Г. Плахонін (науковий співробітник, канд. істор. наук),
О.С. Рубльов (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
О.В. Юркова (старший науковий співробітник, канд. істор. наук).

Науково-редакційне опрацювання текстів до 2-го тому Енциклопедії історії України здійснено спеціальною редакційною групою видавництва «Наукова думка»:

М.С. Бачинська (провідний редактор-географ),
В.Т. Береговий (провідний редактор-культуролог),
Я.В. Богданьок (науковий редактор-історик),
Ю.І. Бойко (провідний редактор-філолог),
Г.П. Вдовенко (провідний редактор-бібліограф),
Д.В. Грузін (керівник групи),
І.М. Лисенко (провідний редактор-мистецтвознавець),
М.М. Ломонос (провідний редактор-філолог),
Т.С. Новікова (провідний редактор-історик),
О.М. Чадюк (редактор-філолог).

Для створення ілюстративного ряду використано матеріали з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Державної історичної бібліотеки України, Бібліотеки ім. О. Ольжича, Інституту історії України НАН України, Інституту археології НАН України, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Музею історії міста Києва, Музею мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків.

Укладач ілюстративного ряду *О.В. Юркова*.

Укладачі карт: *Д.Я. Вортман, Л.І. Криницький*.
Картограф *С.О. Гаєрилов*.

Оригінал-макет Енциклопедії історії України
виготовлено у видавництві «Наукова думка»
Р.с. № 05417561 від 16.03.95
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

Художнє оформлення *В.В. Кузьменка*
Художні редактори *Р.І. Калиш, Є.І. Муштенко*
Технічний редактор *Т.С. Березяк*
Комп'ютерна графіка *О.Г. Григора, Ю.О. Коваленко,
М.З. Кодалашвілі, Ю.В. Назаренка*
Комп'ютерний набір *Л.В. Багненко, Н.С. Борисової,
В.Г. Каменькович, М.А. Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Т.А. Пенцеус*
Коректори *Л.Г. Бузіашвілі, Н.А. Дерев'янка, О.Є. Челок*

*2-й том ЕІУ містить 1298 статей,
702 ілюстрації, 15 карт, 3 схеми.*

Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій
Е64 (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2003 —
ISBN 966-00-0632-2
Т. 2 : Г—Д. — 2004. — 528 с. : іл. —
ISBN 966-00-0405-2

Е 500100000 – 066
2004

ББК 63.3(4УКР)я2

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

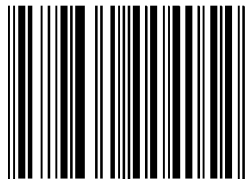
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Т. 2

Г—Д

Київ, видавництво «Наукова думка»

ISBN 966-00-0405-2

9 789660 004054 >

Підписано до друку 29.12.2004. Формат 84_108/16.
Офс. друк. Папір офс. № 1. Гарн. Таймс.
Ум. друк. арк. 55,44. Ум. фарбо-відб. 55,44.
Обл.-вид. арк. 79,89. Наклад 5000 прим. Зам. 5—126

ВАТ «Поліграфкнига»
03057 Київ 57, вул. Довженка, 3